

DIALEKTIKA A VEDA

IGOR HRUŠOVSKÝ

Článok o dialektike a vede, ktorý som uverejnil v Našej vede 5, 1957, slúžil pre túto štúdiu ako osnova. Snažím sa v nej poukázať na teoretické jadro niektorých závažných a živých otázok našej filozofie. Z oblasti dialektického materializmu ide predovšetkým o tieto otázky: teoretická podstata vedeckého zákona, dialektika procesu vedeckej abstrakcie, kategória konkrétneho, niektoré otázky kauzality, charakteristika dialektiky a logiky, zásadná analýza kategórií dialektického materializmu, rozbor kategórií kvality a štruktúry, meritum kontroverzie materialistickej a pozitivistickej koncepcie skutočnosti, otázky formy a obsahu vo vzťahu k nástojčivým problémom vedy a umenia. Z oblasti historického materializmu je to najmä formulovanie už niekoľkokrát diskutovanej problematiky dvoch línii v dejinách filozofie, otázka straníckosti vedy a dogmatizmu vo vede.

Otázky, ktoré v tejto štúdiu rozoberám, podávam vo veľmi koncíznej formulácii. Jednotlivé state štúdie nie sú predovšetkým informatívne, ale problémové a predpokladajú istú orientovanosť v skúmanej problematike. Niektoré otázky nadhadzujem, aby som podnietil ďalšie analýzy a diskusie. Týka sa to najmä otázok kvality a štruktúry, dialektiky procesu abstrakcie a problému formy a obsahu.

Úlohou filozofie ako vedy nemôže byť iba ozrejmovanie hotových poznatkov, ale ich ďalšie teoretické prehĺbovanie, ako aj nadhadzovanie problémov a rozbor nových javov vynárajúcich sa v našom živote, kultúre a vede. Len takýmto spôsobom môže filozofia účinnejšie pomáhať aj praxi.

1. MATERIÁLNY ZÁKON A JEHO POJMOVÝ ODRAZ

Filozofia a veda by nikdy neboli mohli vzniknúť a rozvíjať sa, keby nebol materiálny svet pri všetkej svojej pestrosti, mnohotvárnosti a členitosti nejakým spôsobom zákonitý vo svojich súvislostiach, vo svojom daní a utváraní. Bezprostrednou úlohou poznania v celom jeho dejinnom vývoji je prenikať vždy hlbšie a dokonalejšie do tejto zákonitosti. Nejde tu však o nijaký sameúčel, o poznanie pre poznanie, pretože táto úloha poznania je v podstate determinovaná praktickými potrebami ľudskej spoločnosti, ekonomickými a spoločenskotriednymi nezbytnosťami využívať poznatky v premene a pretváraní sveta.

Keď sme si už formulovali vedecký zákon, odzrkadľujúci viac-menej priliehavo a výstižne nevyhnutné súvislosti vonkajšieho sveta, vtedy disponujeme teoretickým nástrojom, pomocou ktorého sme už schopní podať vysvetlenie či výklad javu, faktu alebo udalosti, ktorá nás práve zaujíma. Daný fakt sa však musí nachádzať v oblasti

skutočnosti, ktorú v jej základných súvislostiach vyjadruje práve príslušný vedecký zákon.

Vedecký zákon je výrazom nie hocakého pravidelného vzťahu medzi javmi určitého okruhu materiálnej skutočnosti, bezprostredne konštatovaného a evidovaného, ako je napr. striedanie dňa a noci, ale vzťahu, ktorý je významnou, dôležitou a podstatnou črtou skutočnosti. Interným poslaním a cieľom vedy je poznanie a pojmové zachytenie zákonitých podstatných vzťahov v javoch prírody, spoločnosti a myslenia.

Ďalej si treba všimnúť, že vedecký zákon je výrazom podstatných vzťahov, ktoré majú charakter všeobecnosti. Vlastnosť všeobecnosti jednotlivých vedeckých zákonov je odstupňovaná a odstupňovaná je aj vlastnosť podstatnosti týchto zákonov. *No sú niektoré zákony podstatnejšie a špecifickejšie a iné zákony menej podstatné, ale všeobecnejšie.* Teda vlastnosti všeobecnosti a podstatnosti nie sú synonymné. Na to sa často zabúda, keď sa nie celkom výstižne vraví, že úlohou vedy je zovšeobecňovať alebo generalizovať ľudské skúsenosti.

Zovšeobecňovanie holých empirických dát, bezprostredných zmyslových zážitkov a jednotlivých rukolapných faktov poskytuje síce rad všeobecných pojmov, no tieto pojmy ešte nijako nevyjadrujú vnútorné a podstatné súvislosti daných javov. Ide tu len o triviálne všeobecnosti, aj keď možno príznať, že určitú pomocnú úlohu vykonávajú v procese vedeckého poznania. Keď sa dávno v minulosti vedecké myslenie ešte len začalo utvárať a takýto spôsob poznávania ešte prevládal, jednako bol tento spôsob revolučný, pretože pomáhal triezvo myslieť, pretože prispieval k likvidácii „teoretických“ postojov diktovaných predtým vládnúcimi mytologickými predstavami. Vedecká metóda tohto štádia nerozlišuje ešte podstatné a nepodstatné vlastnosti. Z tohto hľadiska mohla byť hociktorá náhodilá vlastnosť určitej relatívne vymedzenej oblasti materiálnej skutočnosti vyhlásená za charakteristickú pre túto oblasť a nepátralo sa po genetických zdrojoch, ktoré túto oblasť v jej utváraní primárne determinovali. Hegel geniálne poňal túto otázku, keď poukázal na podstatný význam „objektívneho pojmu“ danej oblasti skutočnosti.

Kedykoľvek hovoríme o podstatných znakoch vedeckého zákona, nesmieme zabúdať na ich relatívny charakter, vyplývajúci nielen z neúplnej bezpečnosti nášho poznania, ktoré sa vyvíja a prechádza historickými peripetiami, ale aj z faktu, že sama materiálna skutočnosť sa mení a vyvíja. Týka sa to v prvom rade takých vedeckých disciplín, ako je veda o živote a ľudskej spoločnosti. Treba však — v záujme dočasnej stability príslušnej vedeckej disciplíny, ďalej v záujme eliminovania nihilistických tendencií vo vede — trvať v danej vývinovej etape vedy na záväznej platnosti overených zákonov vedy ako teoretickej platformy vedeckého bádania a experimentovania. Je pochopiteľné, že sa táto záväznosť prijatých a uznávaných zákonov rešpektuje dovtedy, kým sa vo vedeckom výsledku dobre osvedčujú.

Táto záväznosť sa vzťahuje predovšetkým na vedecké zákony, ktoré vyjadrujú v danej etape hlavné a najpodstatnejšie objektívne zákony danej materiálnej oblasti, ktoré nazývame základnými zákonmi a ktoré sú teoretickou platformou všetkých ostatných už špecifickejších zákonov danej predmetnej oblasti. Základné zákony vedy majú pochopiteľne dlhšie trvanie ako špecifickejšie zákony, ktoré vo všeobecnosti musia vyhovovať základným zákonom. Revízia, rekonštrukcia a prípadne aj výmena týchto zákonov vyhovujúcejšími zákonmi znamená vždy významný míľnik v histórii danej oblasti vedeckého skúmania, je uzlovým bodom v dialektike vedeckého vývinu.

No ani základné zákony vedy nie sú najvyššou teoretickou inštanciou vo vede a treba povedať, že základný zákon určitej predmetnej oblasti sa javí ako špecifický

zákon z hľadiska širšieho predmetného celku presahujúceho hranice oblasti vyjadrenej základným zákonom. Každý základný zákon sa potom javí ako špecifická forma univerzálnejšieho zväzku — vzájomnej podmienenosti javov objektívneho sveta. Sám dialektický materializmus odhaľuje najzákladnejšie zákony všetkých javov vôbec. To znamená, že *základné vedecké zákony všetkých odvetví sa teoreticky i metodologicky v konečnom dôsledku opierajú o zákony dialektického materializmu*. Zákony materialistickej dialektiky, zákony marxistického filozofického materializmu vyjadrujú teda najvšeobecnejší a najpodstatnejší konkrétny poriadok zmeny a rozvoja všetkých javov sveta.

Zákony vedy odhaľujú a vyjadrujú parciálne formy prejavu zákonitého poriadku javov objektívneho sveta. Pri bádateľskom vyhľadávaní konkrétnych zákonov jednotlivých oblastí skutočnosti vychádzame z príslušných zákonov dialektického materializmu a prizeráme súčasne k špecifickému charakteru skúmanej oblasti. Teorémy, axiómy, základné zákony jednotlivých vedeckých oblastí sú potom špecifikáciami kategórií a zákonov dialektického materializmu. Takto treba *zásadne* pristupovať k otázke súvisu filozofie a vedy, ako aj filozofie a praxe.

2. DIALEKTIKA PROCESU ABSTRAKcie

Prenikanie do podstatných zákonitostí objektívneho materiálneho sveta postuluje spolu s utváraním diferencovaných pojmov, prehľbovaním abstraktného myslenia, vzďaľovaním sa od živelného opisu zmyslových daností. Ak tento postup nie je ľubovoľný a subjektivistický, ale snaží sa rešpektovať povahu objektu, vtedy principiálne možno povedať, že smeruje k vyšším stupňom objektívnosti, aj keď by sa mohlo zdať, že sa vzďaľuje od konkrétnej skutočnosti. No desubjektivizačný proces poznania sa vzďaľuje od povrchových javov skutočnosti a od afektívnej zóny, aby prenikal do hlbších vrstiev podstaty reality. A čím sú exaktnejšie pojmové odrazy podstaty skutočnosti, tým sú kontrolovateľnejšie a tým presnejší nadobúdajú intersubjektívny i objektívny význam.

Je v záujme vedeckého pokroku, aby myslenie postupovalo k takým abstrakciám, ktoré vo svojich vzájomných vzťahoch a súvislostiach odrzkadľujú podstatu príslušných predmetov. To si však bezpodmienečne vyžaduje diferencovanú prax, a to nielen v širokom spoločenskotriednom zmysle, ale aj v zmysle vnútornej dialektiky, teórie a vedeckého experimentu.

Niekedy sa pod abstraktným pojmom rozumie pojmový výraz, ktorý je jednostranný, odtrhnutý od organického predmetného celku a nedávajúci adekvátne poznanie. V týchto rozboroch nám však ide o pozitívny pochop a význam abstrakcie, ktorý sa najlepšie zabezpečí iba marxistickým metodologickým prístupom k vedeckému bádaniu.

Ak sa však chceme v abstraktnom procese zameriavať na podstatné zákonitosti skutočnosti, musíme prizeráť často *nielen na prítomnú štruktúru predmetu*, ale podľa povahy skúmanej oblasti je potrebné často prihliadať *aj na dynamickú, historickú, príp. genetickú stránku predmetu*. A tu sa v prvom rade treba orientovať na tú základnú určujúcu vlastnosť predmetu, ktorá je bázou a predpokladom jeho ostatných nevyhnutných zložiek. Heglovsky povedané, pri analýze predmetu treba upnúť primárny zreteľ na tú jeho zložku, ktorá je iniciátorkou „samovývinu“ predmetu. Aby sme si to ozrejmili príkladom, vo vývine ľudskej spoločnosti je to výroba pracovných nástrojov, ktorá v samom základe determinuje všetky ostatné formy ľud-

skej spoločnosti. V tomto zmysle treba rozumieť Heglove slová, že v organickej prírode môžeme najlepšie pochopiť, čo je plný a živý pojem. Čo je však zvlášť dôležité, pri abstrakčnom procese je bezpodmienečne potrebné ovládať a osvojiť si už dosiahnuté a doterajšou praxou overené teórie a pomocou nich a správne vole- ných metodologických postupov analýzy a syntézy vždy hlbšie prenikať do podstaty predmetu a tak súčasne prispievať aj k prehĺbeniu doteraz platných teórií.

Keď vravíme, že *podstatné zákonitosti daného predmetu sú z hľadiska jeho trvania nevyhnutné, to značí, že pri abstrakčnom procese sa snažíme abstrahovať od všetkého nedôležitého alebo iným slovom náhodného a ľubovoľného*. No pri simultánnych postupoch analýzy a syntézy obyčajne len v priebehu týchto postupov bezpečne zisťujeme, čo je nevyhnutné v danom jave. Zásadne platí, že náhoda sa objavuje obyčajne v oblasti povrchových súvislostí objektívneho javu či procesu. Náhodou treba rozumieť to, čo nie je charakteristické a podstatné, ale čo je zovňajšie a netypické. Pojem náhody nie je tedy metafyzický protiklad nevyhnutnosti. Nejest- vujú javy absolútne náhodné a aj náhoda má objektívny charakter. A ďalej: čo je náhodné v jednom zreteli, môže sa javiť ako nevyhnutné v inej súvislosti. Teda náhodný jav, čo aj nie je nevyhnutný, nie je ani indeterminovaný. Skutočná veda nepopiera teda existenciu objektívnej náhody, ale popiera bezpríčinnosť v prírodnom i spoločenskom dianí.

Ako vidíme, ak má byť vedecký výskum daného predmetu úspešný, musí byť určovaný jeho nevyhnutnými a podstatnými objektívnymi zákonmi, ktoré spočiatku len tušíme na základe doterajších teoretických znalostí a niektorých praktických skúseností. No nemôže pritom ísť len o mechanický súhrn objektívnych zákonov, ale o ich konkrétnu organickú zviazanosť, o ich štrukturálne súvislosti. Táto *štruktúra je charakterizovaná predovšetkým základným zákonom, po prípade historickou či genetickou dominantou*. Treba teda prizerať aj na štrukturálnu členitosť predmetu aj na jeho príslušné formatívne determinanty. No tieto stránky sa nám v samých začiatkoch vedeckej analýzy predmetu len nezreteľne črtajú. Ako vidíme, jedno- stranný postup analýzy vedie k abstrakciám metafyzicky vytrhnutým z organickej jednoty predmetu. Preto sa pri analýze treba zameriavať nielen na poznanie jednot- livých zákonitostí predmetu, ale aj na *ich zákonité syntetické súvislosti a na ich funkciu v celkovej skladbe*.

Konečne je pochopiteľné, že skutočná vedecká analýza nemôže byť len mecha- nickou enumeráciou jednotlivých vlastností predmetu, ale že musí počítať so synte- tickou povahou predmetného celku. Analýza musí byť teda determinovaná objek- tívnymi vlastnosťami predmetu, jeho internou štruktúrnou členitosťou, aj keď túto členitosť zreteľnejšie poznávame iba v priebehu dialektickej súhry analytických a syntetických postupov výskumu. Marxistická veda naozaj vždy používa analýzu v organickom spojení so syntézou. Pri takomto postupe naše výsledné poznatky a ich pojmová výstavba pri všetkej svojej abstraktnosti dostatočne pravdive odráža zákonitú štruktúru objektívnej skutočnosti, relatívne verne ju odzrkadľuje.

Ak vravíme, že neslobodno abstrahovať jednotlivé zložky daného predmetu skúmania v ich izolovanosti, pri uplatňovaní konkrétneho syntetického pohľadu na predmet nesmieme zabúdať ani na jeho súvislosti s inými predmetmi a javmi objek- tívneho sveta, s ktorými nejakým zákonitým spôsobom súvisí. Aj tieto vonkajšie (z hľadiska predmetu) zákonité vzťahy determinujú určitým spôsobom povahu štruktúry predmetu.

O ucelenej poznatkovej štruktúre, ktorá — na základe overenia praxou — relatívne verne odzrkadľuje objektívnu zákonitú štruktúru predmetu, vravíme, že

je konkrétna, a to konkrétna napriek abstraktnosti jej pojmových prvkov. Nie teda bezprostredná zmyslová danosť je tou pravou konkrétnosťou, ale skutočne konkrétne sú poznatky, ktoré odzrkadľujú v relatívnej úplnosti zákonitú súvislosť objektívneho sveta. Opäť heglovsky povedané, konkrétnosť zmyslového vnemu je povrchná konkrétnosť, pretože je opisná a jednostranná. Skutočný konkrétny poznatok nás o veci oboznamuje všestranne a podstatne. Preto konkrétne treba chápať nie ako názor, ale ako *komplexný pojem*. Z povedaného vyplýva, že správny postup pri výskume je taký, že — pri samozrejmom teoretickom odkaze z minulosti, na ktorý kriticky nadväzujeme — vychádzame z dát názoru, aby sme v abstraktnom procese dospeli k uceleným pojmovým konštrukciám, ktoré nám pomôžu hlbšie ponímať tzv. rukolapné fakty.

Pri vedeckej abstrakcii treba sa teda usilovať zachycovať všetky podstatné vlastnosti predmetu v ich vzájomnej zviazanosti, no treba ich postihovať v zmenách a vo vývine a v prizeraní na kritériá praxe (laboratórnej i spoločenskej). Takýto postup je bezpochyby najschodnejší v každom úsilí preniknúť do podstaty skúmaného predmetu.

Ako vidíme, konkrétnosť teórie záleží v jej súlade s objektívnou štruktúrou a dynamikou predmetu a nie v prvom rade v súlade s bezprostrednými zmyslovými dátami, aj keď z nich pôvodne vychádzame za pomoci praxe.

Môžeme zhrnúť: je abstrakcia, ktorá abstrahuje od náhodného a povrchového, a je abstrakcia, ktorá abstrahuje ľubovoľnú zložku predmetu od jeho ostatných (a teda aj významných) stránok. Toto je zlá, metafyzická abstrakcia. Podobne je konkrétnosť v zmysle náhodného zmyslového odrazu povrchu predmetu, teda v zmysle vulgárneho empirizmu a konkrétnosť v zmysle adekvátneho a komplexného syntetického pojmového odrazu podstatnej vnútornej diferencovanosti predmetu, ktorá teda vyjadruje *zákonitú štruktúralne a dialektickú súvislosť a vlastnosti predmetu, jeho genézu i jeho vývinové tendencie*. To už nie je názorná konkrétnosť, ale konkrétnosť v zmysle konkrétneho pojmu. Možno povedať, že jednotlivé pojmy sú vo svojej separovanosti metafyzicky abstraktné, vo svojich štruktúrálnych a protirečivých vzťahoch sú však konkrétnymi abstrakciami. Pojem je teda konkrétny, pokiaľ odráža podstatné vlastnosti a vzťahy vecí.

3. K OTÁZKE KAUZALITY

Podľa niektorých filozofov vysvetliť predmet znamená poukázať na jeho príčinnú determináciu. Úplnejšia a výstižnejšia formulácia však znie takto: vysvetliť predmet znamená poukázať na jeho podstatné súvislosti a zákonitosti. Rozoznávame totiž aj vedecké zákony nekauzálneho typu, ktoré vyjadrujú iné podstatné, nevyhnutné a všeobecné vzťahy, napr. súvislosti všeobecného a individuálneho, formy a obsahu, logické formy myslenia a i. Ak je pojem vedeckého zákona z jednej strany širší ako pojem kauzality, pretože zahrnuje aj nekauzálne, nevyhnutné, podstatné a všeobecné súvislosti, z druhej strany je tento pojem užší, pretože nezahrnuje ako pojem kauzality vo svojom principiálnom výmere aj javy nepodstatné, t. j. náhodné.

Kauzálny zákon je vo svojej univerzálnej formulácii najvšeobecnejším výrazom všetkých našich praktických i vedeckých skúseností, že objektívny svet (vo svojom celku i zložkách) je vo svojom dianí a utváraní príčinne determinovaný. Každý jav alebo proces je príčinne determinovaný účinkom iného javu alebo procesu. Jednot-

livé zložky vesmírneho celku sú okrem toho príčinne *vzájomne* podmienené a určované.

Ako pri vedeckom zákone rozlišujeme stupne jeho podstatnosti a nevyhnutnosti z hľadiska určenia predmetu, jestvujú aj *stupne závažnosti a nevyhnutnosti kauzálnych determinant daného predmetu*. Príčiny z hľadiska určenia predmetu najvýznamnejšie označujeme ako rozhodujúce príčiny. Táto trieda príčin je triedou zákonitých a nevyhnutných príčin a splyva teda s časťou vedeckých zákonov.

Keď hovoríme o nevyhnutných príčinách, t. j. nevyhnutných z hľadiska podstatnej určenosti predmetu, nesmie nás to zvädzať k nejakým aprioristickým koncepciám kauzality, tradujúcim sa z viacerých povestných filozofických škôl minulosti. Ani tie najuniverzálnejšie kauzálne výroky nie sú analytickými vetami, a preto môžeme povedať, že ak kontradikcia analytických viet neobstojí, nie je to tak v prípade kauzálnych výrokov. Z príčiny nemožno a priori dedukovať účinok. Jednako možno vyhlásiť, že platnosť univerzálneho výmeru kauzality je podopretá pozitívnymi skúsenosťami všetkých vekov a progresívnou praxou ľudstva. Súčasne s tým, ako veda postupne preniká do podstaty skutočnosti, postihujeme vždy hlbšie a úplnejšie aj kauzálne zákonitosti objektívneho diania a vývinu.

V tejto stati sa nemienim meritórnejšie zaoberať ostatnými problémami kauzality, ktorým som sa venoval už pri iných príležitostiach. Chcem len ešte upozorniť, že jestvujú rôzne *koncepcie kauzálnej determinácie*. Vo vývine prírodných vied posledného storočia dlho dominovala mechanisticko-materialistická koncepcia pojmu kauzality. A práve z neznalosti filozofickej stránky tejto problematiky, z nepoznania vývinovej dialektiky vedy, zo sklonov absolutizovať relatívne a etapove platné teoretické konštrukcie a napokon z diskvalifikácie mechanisticko-materialistickej koncepcie kauzality obyčajne rezultovalo indeterministické, teda v podstate subjektívno-idealistické stanovisko.

4. K CHARAKTERISTIKE DIALEKTIKY

So zákonom kauzality nevystačíme úplne na vysvetlenie pohybu, zmeny, diania a vývinu objektívneho sveta. Samým najzákladnejším zákonom diania a vývinu v prírode, spoločnosti a myslení je zákon dialektickej jednoty hybných protikladov. Keď vravíme, že pohyb je najzákladnejšou vlastnosťou hmoty, nesmieme zabúdať, že *pohyb je protirečivý v samej svojej podstate* a od večnosti. V osobitnom zreteľi konkrétne vznikanie nových kvalít, kvalitatívne zmeny a vývin veda môže zásadne vysvetľovať len z protirečivosti hybných zložiek každej objektívnej štruktúry.

Materialistická dialektika vysvetľuje teda všetko dianie z vnútornej protirečivej povahy hmoty. Toto konštatovanie sa teda nevzťahuje len na vývinové procesy, ktoré sú iba časťou pohybu vecí a kvalitatívnych zmien, ale na objektívne dianie vôbec. Kvalitatívne zmeny skutočnosti nie sú len záležitosťou vývinu, ale sú štrukturálnymi zmenami vôbec.

Keďže podstata vecí nie je nič monolitného a do podstaty prenikáme v dialektike poznávacieho procesu, pričom *základný zákon je práve výrazom relatívne najhlbšej podstaty, i pojem kvality, ktorý je takrečeno synonymom pojmu podstaty, musí byť vertikálne diferencovaný*. To musíme mať na pamäti, keď vravíme o kvalitatívnych zmenách predmetov objektívneho sveta. Kvality teda nesmieme ponímať ako jestvujúce v jednej rovine: sú relatívne a odstupňované. A tak aj kvalitatívne skoky.

Podstata predmetov a javov nie je ničím pevne fixovaným a stabilným. Aj *podstata je protirečivá, mení sa a rozvíja. To sa musí odzrkadľovať aj v našom myslení v podobe dialektiky protirečivých pojmov*, ak máme byť schopní relatívne pravdivo poznávať i hlboké zákonitosti objektívnej skutočnosti. Dialektický je napokon aj sám myšlienkový a poznávací pochod. Na začiatku myšlienkového úsilia objavuje sa len nezreteľná skica. Živé myslenie prebieha konfliktami a disonanciami, postupuje protirečeniami, ktoré však nestihnú predčasne vykryštalizovať, lebo myslenie sa opäť pohlo ďalej. Pokiaľ ide o úsilie reprodukovať objektívnu dialektiku vývinu, treba sa koncentrovať a vyhladávať tie zložky, ktoré primárne určujú jeho charakter, ďalej treba ich chápať ako výsledok predošlého vývinu. Takto možno chápať dialektiku ako vedu o všeobecných zákonoch pohybu vonkajšieho sveta a myslenia.

Nemýlime sa, keď povieme, že najvšeobecnejšie smernice skutočne vedeckého výskumu dáva materialistická dialektická metóda. Je aplikáciou myšlienkového odrazu univerzálnych dialektických zákonitostí materiálneho sveta v konkrétnom vedec-kom poznaní a v praktickej premene sveta. A pretože je najvšeobecnejšou a gene-rálnou metódou bádania, má základný význam pre všetky vedné oblasti.

Materialistická dialektika nás uschopňuje skúmať a hodnotiť daný aktuálny problém z hľadiska vývinovej perspektívy. To znamená, že nie je smerodajné vždy, čo najviac bije do očí a čo je nateraz ešte pri sile, ale to *podstatné, čo sa prediera vpred*, stáva sa určujúcou silou budúcnosti. Služba potrebám praxe neznačí, že teoretický pracovník má sám pohotove odpovedať na všetky vynárajúce sa otázky osvety, propagandy, výučby atď., ale predovšetkým toľko, že prispeje k vedeckému riešeniu problémov tak či inak dôležitých pre prax. Isteže je na ošoh vecí, keď je tiež náležite orientovaný v konkrétnych aktuálnych otázkach spoločenského a kultúrneho života. Skutočný marxistický vedec sa však nesmie pragmaticky obmedzovať na vytrhnutú aktualitu dňa. Lípnutie na povrchu javov ešte nie je marxistickou vedou. A veda, ktorá neskúma skutočnosť v jej podstatných vzťahoch a vnútorných súvislostiach a protirečeniach, nie je ešte nijakým spájaním teórie s praxou.

Treba ešte zdôrazniť, že dialektické sú len protirečenia vo vnútri jednotného procesu — pri všetkej jeho vnútornej diferenciacii. Z toho vyplýva dôležitá idea produkcie vecí z ich predošlého vývinu, význam pojmu „samovývinu“. Nesmieme ho však chápať ako nejaký izolovaný mechanizmus odtrhnutý od okolitého sveta. Aj *pojmem samovývinu je pri všetkom svojom primárnom význame relatívny*, a to tak, ako sú iba relatívne samostatné jednotlivé špecifické oblasti skutočnosti. Aby som uviedol príklad, aj pri sledovaní ontogenézy určitého živého individua nesmieme strácať zo zreteľa „samovývin“ celého živočíšneho druhu a pod.

Do tejto problematiky patrí aj *pojmem imanentného vývinu*, s ktorým sme sa kedysi stretávali najmä v súvisí s vývinom umeleckých druhov. Označovali sa tak relatívne svojzákonné vývinové pohyby jednotlivých odvetví umenia. Je pravda, že toto pomenovanie zvädzalo občas k nesprávnym poňatiám a viedlo k nedorozumeniu. V podstate tu ide naozaj len o výraz svojprávneho špecifika danej oblasti. Sám som upozorňoval, najmä v knihe *Vývin vedeckého myslenia* (1942), že vonkajší impulz vchádza do tohto špecifika nie ako taký, lež že ono naň reaguje svojzákonne, svojimi vlastnými prostriedkami. Aj na to som poukazoval, že imanentné zákonitosti neslobodno ponímať na spôsob nejakého interného mechanizmu. Je tu naozaj organická a dialektická zviazanosť s ostatným prostredím, v poslednej inštancii s ekonomickou základňou. Treba tomu rozumieť tak, že napr. imanentný

vývin umenia vôbec (v širokom zmysle) zahrnuje v sebe imanentné vývinové špecifické umelecké zložky užšej charakteristiky, ale relatívne autonómnych: napr. vývin kultúry — vývin umenia — vývin literatúry — vývin poézie — vývin lyriky. Pojem imanentného vývinu teda nielen vyjadruje špecifikum danej sféry a jej vývin, ale predpokladá aj dialektické tenzie jednotlivých sfér navzájom. Z toho plynie, že každá špecifická vývinová oblasť podlieha dialektickým premenám vo svojom špecifiku nie bez impulzov — mnoho ráz rôznym spôsobom sprostredkovaných — napokon z ekonomickej oblasti. No na tieto impulzy reaguje daná umelecká štruktúra svojimi špecifickými prostriedkami, ak nemá prestať byť umením. Vo všeobecnosti však platí, že voľba konkrétnej vývinovej cesty všetkých umeleckých oblastí je determinovaná základnými zákonitosťami spoločenského vývinu.

5. KATEGÓRIE DIALEKTICKÉHO MATERIALIZMU

Najpodstatnejšie stránky a zákonitosti objektívnej skutočnosti vyslovujeme stručne základnými pojmami dialektického materializmu, t. j. jeho kategóriami. Tak ako rozlišujeme zákony dialektického materializmu a zákony jednotlivých vedeckých disciplín, rozoznávame aj kategórie dialektického materializmu na rozdiel od kategórií daných vedeckých oblastí. Kategórie dialektického materializmu odzrkadľujú to podstatné a všeobecné, čo je príznačné pre všetky javy objektívneho sveta, pričom každá kategória odzrkadľuje osobitnú podstatnú a všeobecnú stránku, vlastnosť, vzťahy predmetov a procesov skutočnosti.

Pre lepšie pochopenie uvedieme niektoré základné kategórie dialektického materializmu: bytie, podstata, jav, hmota, zákonitosť, priestor, čas, pohyb, pokoj, zmena, príčinnosť, kvalita, kvantita, protirečivosť, vývin, príroda, objekt, subjekt, poznanie, myslenie, nevyhnutnosť, náhoda, možnosť, skutočnosť, obsah, forma, všeobecné, zvláštne, jedinečné, konkrétne, abstraktné atď.

Jednou z najdôležitejších kategórií je filozofická kategória hmoty. Poznatky súčasnej vedy priamo nútia k jednotnému materialistickému ponímaniu sveta.

Keďže kategórie sú výrazom podstatných stránok a súvislostí skutočnosti, musíme ich chápať ako pohyblivé a vo vzájomných vzťahoch, pretože také sú predmety a procesy materiálneho sveta. Jednotlivé poučky dialektického materializmu treba chápať nie ako metafyzické formulky a nie izolovane, ale v organickej súvislosti.

Kategórie treba teda ponímať podľa povahy materiálnej skutočnosti; a ona je protirečivá, meniac sa a vyvíjajúca sa. Treba ich chápať v organickom vzťahu najmä k tým kategóriám, ktoré sú priamym výrazom dialektickej povahy objektívnej reality, ktoré vyslovujú protirečivé vzťahy rozličných stránok hmotného sveta, zákonitosti zmeny a rozvoja skutočnosti. Kategórie dialektiky vyjadrujú základné zákony dialektiky, ako je zákon prechodu kvantitatívnych zmien v kvalitatívne, zákon jednoty a boja protikladov a zákon negácie negácie. Tieto zákony dialektického materializmu odzrkadľujú najpodstatnejšie zákonitosti zmeny a vývinu. K dialektickému ponímaniu celej skutočnosti nás vedú tie isté pozitívne výsledky jednotlivých vedeckých oblastí skúmania, ktoré vedú k uznávaniu jeho materiálnosti a hmotnej jednoty, aj keď kvalitatívne diferencovanej.

Niektoré kategórie dialektického materializmu neodzrkadľujú priamo samu realitu, ale vzťahy medzi subjektom a objektom, napr. kategória pravdy. Sami sme už neraz upozorňovali, že *kategória pravdy necharakterizuje vonkajší predmet, ale stupeň odrazu predmetu v myslení ľudí, stupeň príliehavosti poznatku na skutoč-*

nost. Iné kategórie vyslovujú zasa *súvislosti medzi jednotlivými zložkami pojmovej štruktúry*, napr. kategória dedukcie.

Vo väčšine prípadov tvoríme filozofické kategórie v protikladných dvojiciach. Polárnosť kategórií vyplýva, ako sa rozumie, z protirečivej povahy skutočnosti. Vyjadrená je ona v kategóriálnych pároch. Aj keď sa *polárne kategórie* od seba odlišujú, súčasne sa aj podmieňujú, sú to komplementárne póly. Dôraz je v nich položený práve na polaritu. V niektorých iných kategóriách kladie sa zasa dôraz na stránku jednoty, i keď ani v nich nemožno vylučovať polaritné ponímanie, čo je aj nevyslovené. Uvedme teraz niektoré kategóriálne dvojice: podstata — jav, nevyhnutnosť — náhodnosť, forma — obsah, objektívne — subjektívne, totožnosť — rozdielnosť, kontinuita — diskontinuita, celok — časť, imanencia — transcendencia, trvalé — premenlivé, staré — nové, aktuálne — potenciálne, konečné — nekonečné atď.

Kategórie sa utvárajú v procese historického rozvoja poznania na základe materiálo-výrobnej, spoločenskej, resp. spoločensko-triednej praxe ľudí. To značí, že kategórie dialektického materializmu i základné pojmy jednotlivých vedeckých oblastí (kategórie týchto oblastí) nie sú ustrnuté, ale že sa vyvíjajú a stávajú vývinom poznania, vedy a praxe vždy hlbšími, bohatšími a obsažnejšími.

Tak ako je podstata objektívnej skutočnosti vertikálne diferencovaná, aj kategórie filozofie a vedy vyjadrujú *hlbšiu alebo menej hlbokú podstatu*. Preto sú niektoré kategórie *subordinované* iným kategóriám. Kategóriám dialektického materializmu sú subordinované v tomto zmysle kategórie historického materializmu, ktoré v svojej najzákladnejšej oblasti tiež tvoria súčasť kategórií marxistickej filozofie. Bez nich nemožno plne a neskreslene poňať ani všetky základné kategórie dialektického materializmu. Základnými kategóriami historického materializmu sú kategórie spoločenského bytia a spoločenského vedomia, spôsobu výroby (táto kategória je výrazom určujúcej sily spoločenského rozvoja), výrobných síl a výrobných vzťahov, základne a nadstavby, spoločensko-ekonomickej formácie, triedy, revolúcie, národa atď. Všetky tieto kategórie sa navzájom podmieňujú a dialekticky spolu súvisia, ako možno doložiť ich konkrétnym rozborom.

Počet kategórií je *neuzavretý*, vývinom spoločnosti a poznania sa kategórie doplňujú a prehlbujú. Ich hlboké osvojenie je podmienkou tvorivej vedeckej práce.

Kategórie vyrastajú z vedeckých pojmov jednotlivých oblastí poznania a súčasne determinujú a usmerňujú ďalší rozvoj vied. No usmerňujú ho nie vo svojej izolovanosti, ale vo svojej organickej spätosti. Každá kategória je totiž odrazom iba jednej stránky objektu. Preto v konkrétnej vedeckej práci treba operovať celou sústavou kategórií.

6. KVALITA A ŠTRUKTÚRA

V stati o dialektike procesu abstrakcie sme vysvetlili, že *vlastnosť (zložka, vzťah) predmetu je podstatná, len ak je primárna, dominantná, ak základne určuje charakter predmetu, jeho špecifickú štruktúru, ak je nevyhnutná a teda zákonitá, ak sa ňou definuje predmet*. Ostatné vlastnosti nazývame náhodnými, lebo nie sú nevyhnutné na to, aby predmet ostal tým, čím je. *Podstatnú vlastnosť predmetu nazývame aj jeho kvalitou*.

Ako vidieť, treba rozlišovať medzi pojmom kvality a pojmom zmyslovej kvality. Zmyslové kvality nie sú podstatnými vlastnosťami predmetov, aj keď všetko

poznanie vychádza od nich. Sú výrazom povrchových vlastností predmetov, na rozdiel od pojmových štruktúr, ktoré odzrkadľujú podstatné súvislosti a zákonitosti skutočnosti, ak sa rešpektuje dialektika teórie a progresívnej praxe. V tom zmysle sú objektívnejšie ako holý, bezprostredný názor. Na to sa však treba dívať historicky. Boli obdobia v dejinách, keď sa za objektívne a pravdivé vyhlasovali rôzne fantastické konštrukcie, zodpovedajúce kultúrnej úrovni vtedajšieho ľudstva, a keď heslo „tabula rasa“, skeptická myseľ a radikálny empirizmus znamenali pokrok a boli podmienkou navodenia správnejšej cesty k poznaniu skutočnej objektívnej podstaty vecí. Od ideologickej situácie, od panujúcich náhľadov, od úrovne vedy záviseli v dejinách vždy aj koncepcie kvality. Na rozdiel od dnešného ponímania sa kvalitami kedysi rozumeli len isté rukolapné črty, pravidelne sa vyskytujúce v určitej oblasti či triede javov.

Dnes už kvalitou rozumieme čosi iného. Možno povedať, že kvalita každého predmetu je determinovaná jeho zákonitou skladbou, *sústavou jeho nevyhnutných vzťahov* a z hľadiska trvania predmetu sústavou jeho zákonov. Určiť a zistiť sústavu týchto zákonov nemôžeme bez zistenia externých nevyhnutných súvislostí a podmienok daného predmetu, bez zistenia zákonitej začlenenosti predmetu do sústavy širších súvislostí alebo do superštruktúry či do superštruktúr. Tieto superštruktúry výrazne determinujú povahu vlastných, špecifických zákonitostí jednotlivých subordinovaných predmetných oblastí. Nielen zložky určujú celok, ale aj naopak.

Každá vec môže byť súčasne komponentou viacerých predmetných a organických celkov, napríklad niekto je súčasne členom rodiny a členom učiteľského sboru. Mnohé rozdielne oblasti objektívnej reality môžu javiť aj mnohé spoločné zákonité črty, ktoré sa ukazujú len zo širšieho aspektu a nie sú výsledkom jednotlivých črt, ale vyplývajú z ich jednoty.

Kvalita každého predmetu závisí teda od týchto prerozmanitých súvislostí. Tieto súvislosti nie sú však stabilizované, pretože sám svet je premenlivý a konečne aj naše poznanie sa vyvíja, diferencuje a prehľbuje v dialektických vzťahoch k progredujúcej praxi. Aby som opäť uviedol príklad, jednota sveta je materiálna a touto materialitou sa charakterizujú všeobecne a jednotne všetky oblasti reality. Súčasne je však svet špecificky diferencovaný vo svojom celku i vo svojom dianí a vývine. Pracovníka v teoretickej biológii zaujímajú špecificky odlišné zákonitosti, príznačné pre oblasť života, pracovníka v oblasti rastlinnej fyziológie ešte užšie a špecifickejšie zákonitosti charakteristické pre túto ešte vymedzenejšiu oblasť atď. Koľko aspektov (podmienенých praxou), toľko špecifických zákonitostí objektu: určitý odev možno napr. hodnotiť z hľadiska trvanlivosti látky, z hľadiska hygieny, z hľadiska vkusu atď.

Pojem kvality je teda výrazom osobitných podstatných zákonitostí predmetu. Je však vyjadrením špecifickej jednoty zákonov predmetu, jeho štruktúry a nie mechanického súboru zákonov, pričom táto štruktúra nie je ani jediná v predmete, ani stabilná, ako zisťujeme z jednotlivých teoreticko-praktických aspektov a ako je to podmienené rozmanitosťou a premenlivosťou objektívnej reality.

Dôležité je mať na pamäti v tejto súvislosti aj vývinovú stránku poznania, fakt, že prenikáme čoraz hlbšie do podstaty skutočnosti. To nám pomáha prekonávať nebezpečenstvo absolutizovania aktuálne platných teoretických štruktúr, sklznutie na pozície pozitivizmu a napokon subjektívneho idealizmu.

Ako sme povedali, podstatnú vlastnosť určitého predmetu nazývame aj jeho kvalitou. Vyjadrujeme ňou *podstatné zložky a vnútorné vzťahy predmetu, jeho špecifické zákony*, relatívne stabilné. Dialektika nás poučila, že podstatnosť nie je

nijakou absolútnou danosťou, lebo je podmienená premenlivou vnútornou situáciou predmetu i jeho vonkajšími vzťahmi, zreteľmi na vzťahy človeka k objektu, na vývinovú perspektívu atď. Nesmieme zabúdať, že *podstata sa mení, vyvíja, že je protirečivá a že sa vyvíjajú aj naše vzťahy k danému predmetu.*

Kvality nie sú teda absolútne; pri ich zisťovaní záleží na *historicky podmienenej platforme, zornom uhle, z ktorého pátrame po dominujúcich stránkach predmetu, na príslušnej vedeckej disciplíne, ktorú volíme ako východisko analýzy, na rozličných praktických záujmoch atď., ale veľmi záleží predovšetkým aj na teoretickej úrovni vedy.* Každá veda skúma síce iba určité zákonité stránky daného predmetu a k tomu ešte z určitého aspektu; aj celkom vymedzené stránky sú len relatívne pevné a stále. Preto adekvátne poznanie čo len určitých vymedzených stránok predmetu vyžaduje skúmať ich v rôznych podmienkach, v rôznych časových odsekoch s prizeraním na to, že vnútorné i zovňajšie zákonitosti predmetu sú v rôznych ohľadoch dialekticky protirečivé. Musí nám ísť o tieto dialekticky protirečivé zákonitosti predmetu, ak chceme dôjsť k pravdivým poznatkom. Napokon treba prizerat i k výsledkom iných vedeckých disciplín týkajúcim sa daného predmetu a nadväzovať s nimi spoluprácu.

Z povedaného jasne vyplýva, že nijaké objektívne fakty sa nám neprezentujú rukolapne. Bezprostredne evidentné sú naozaj len počítky, len zmyslové dáta ako také. Zato výklad čo len triviálnych faktov je vždy závislý od postoja človeka, od teoretickej orientácie. Je pravda, že v poznaní i v jeho vývine primárnu úlohu zastáva materiálna skutočnosť sama, no v jednotlivých etapách vývinu poznania vždy záleží od teoretickej úrovne vedy, od úrovne protirečivých vzťahov teórie a praxe.

Predmety teda vykazujú v rôznych súvislostiach rôzne kvality; sú *kvalitatívne diferencované do šírky — z hľadiska rozmanitých aspektov, i do hĺbky — z hľadiska prenikania vedy do podstaty.* Kvalitatívna diferencovanosť predmetov objektívneho sveta, ako aj ich poznávanie sú historicky podmienené. Teda nie je správna mienka, akoby každý predmet mal iba jednu preň charakteristickú kvalitu, ale má ich nespočet. Pritom, pravda, nezabúdame na *základné kvality* predmetu z hľadiska širokého vedeckého aspektu, tak ako uznávame základné zákony vedy popri špecifických zákonoch, ktoré na nich spočívajú a z nich ich môžeme derivovať. O tom všetkom nás tiež učí dialektika.

Pokiaľ ide o kvalitatívne zmeny objektu, treba povedať, že nakoľko kvalita je špecifické štrukturálne určenie, i jej zmeny sú *špecifické a nie absolútne.* Nielen najzákladnejšie atribúty hmotnosti trvajú aj pri týchto zmenách, ale relatívne trvajú i niektoré parciálne špecifické určenia a funkcie, aj keď v celkovej kvalitatívne odlišnej situácii. Je známe, že biologické javy treba skúmať v súvisе s obklopujúcimi vonkajšími podmienkami; kvalitatívny vývinový skok sa objaví a výstavba novej špecifickej štruktúry sa rozbehne, keď sa preruší zotrvačnosť starej organickej štruktúry v dôsledku rastu nových stránok morfolologickej i fyziologickej skladby živého tela, podporovaného zmenenými existenčnými podmienkami.

Hovorili sme, že každý predmet má veľké množstvo kvalít. Keď vravíme o kvalitatívnej premene a konkrétne nemáme práve na mysli najzákladnejšiu kvalitu predmetu, ale niektorú celkom špecifickú kvalitu, ako sa nám javí z určitého vymedzeného hľadiska, vtedy sa stretávame s úkazmi, že pri zmene tejto špecifickej kvality iné kvality predmetu nemusia byť dotknuté. Je zvlášť pozoruhodné, že jednotu špecifickej štruktúry, funkciu jej zložiek a ich vzájomné vzťahy a rozpory primárne určuje *dominantná zložka štruktúry*: ona organizuje predovšetkým výstavbu danej štruktúry a ona býva aj v prvom rade zasiahnutá pri podstatných dialektických zvr-

toch. Tu možno najvýraznejšie demonštrovať platnosť marxistickej poučky o vzájomnom prelínaní náhody a nevyhnutnosti, o ich vzájomných premenách.

7. MATERIALISTICKÁ A POZITIVISTICKÁ KONCEPCIA SKUTOČNOSTI

Striktní pozitívisti pokladajú zmyslové dáta za stavebné kamene sveta. Objektívne predmety sú vraj ekonomicky usporiadanými súbormi vnemov, po prípade primitívnych viet o skutočnosti. Zmyslové dáta sa chápu ako absolútne danosti, pri ktorých je vraj nemiestne sa pýtať po ich príčine, po subjektívnych a objektívnych podmienkach. Práve toto negovanie hmotnej determinácie zmyslových dát a zaznávanie materiálnej skutočnosti je charakteristické pre rýdži pozitívizmus, resp. subjektívny idealizmus.

Niektorí pozitívisti a novopositívisti však nie sú takto striktní a nedôsledne tvrdia, že hmotný svet nie je len pomocným pojmom pre usporiadanie zážitkových dát, že nie je iba logickou konštrukciou. Tvrdia, že telesá nie sú len komplexami počítok a že jestvujú celkom určité empirické kritériá zákonitých súvislostí zmyslových zážitkov a objektívnej existencie reálnych predmetov i mimo ľudského vedomia a života. Sú to neortodoxní pozitívisti, ktorí gravitujú k materializmu. Niektorí sa zasa nazdávajú, že sám súhrn hmotných vlastností je už materiálnym predmetom. Tvrdia, že nie je korektné hovoriť o hmotných vlastnostiach a okrem toho ešte o substancii alebo hmote, ale že hmotou je práve len objektívne existujúci ucelený komplex hmotných vlastností. Slovom, nazdávajú sa, že hmota nie je to, čo ostane po odpočítaní všetkých hmotných vlastností, ktoré tvoria určitú jednotu, ale že je práve touto jednotou.

Treba ľutovať, že proti pozitívizmu sa príliš často vystupuje metódou scholastickej filozofie, totiž pomocou citátov, miesto konkrétneho teoretického rozboru.

O existencii vonkajšej skutočnosti veľmi zreteľne svedčí vývin nášho poznania, ktoré sa v dialektike teórie a praxe zdokonaľuje a stáva sa vždy adekvátnejším reálnej skutočnosti. Správnosť materialistického stanoviska dokazuje všetka historická skúsenosť, všetky pozitívne výsledky prírodných i spoločenských vied. Na časovú prioritu neživej hmoty poukazuje napr. vývinová teória, ku ktorej konvergujú poznatky viacerých vedeckých disciplín, napr. vývinovej biológie, paleontológie atď. Vedecké poznanie preniká stále hlbšie do podstaty objektívneho sveta, objavuje vždy hlbšie zákonitosti sveta. Rovnako sa to javí v otázke kauzality: stále hlbšie prenikanie do konkrétnych kauzálnych súvislostí dosvedčuje, že platí univerzálny a principiálny výmer kauzality, náhľad o bezvýnimočnej determinovanosti všetkých vecí, udalostí, javov a tiež aktivity všetkého živého.

Ako sme povedali, aj mnohí známi pozitívisti a novopositívisti sa vymaňujú zo strohého pozitivistického postoja, keď vravia, že reálne je to, čo má overené miesto v časopriestorovom kauzálnom systéme.¹ Pravda, aby sa táto téza mohla prijať ako materialistická, treba ešte priznať zásadný materialistický svetonázorový postoj.

Ak niektorí myslitelia tvrdia, že hmota je práve len výraz pre jednotu hmotných vlastností, možno sa spýtať, odkiaľ táto jednotu? Možno sa ďalej spýtať, či hmota je len výraz pre zistené hmotné vlastnosti a odkiaľ sa vynárajú hmotné vlast-

¹ Feigl H., *Existencial Hypotheses. Realistic versus phenomenistic Interpretations*, *Philosophy of Science* 17, 1950.

nosti, ktoré veda zisťuje len postupne, v priebehu prehlbovania poznania. Možno súhlasiť s Engelsom, že nemôžeme dôjsť ďalej než k poznaniu vzájomného pôsobenia, pretože za ním už niet čo poznávať, že poznanie foriém pohybu hmoty znamená poznanie hmoty samej, no nemôžeme z toho nijako vyvodzovať, ako to robia pozitíviisti, že suma týchto poznatkov je už objektívnou skutočnosťou. Nesmieme zabúdať, že poznanie človeka je subjektívne, ale aj objektívne, a to natoľko, nakoľko verne vyjadruje zákonitosti objektívnej skutočnosti. Noetické prebíjanie sa do objektívnej skutočnosti predpokladá *skutočnosť ako samostatnú realitu*, aj keď nie je izolovaná od svojich vlastností, ktoré poznávame. Hmoty je teda viac ako konštatovaná jednota hmotných vlastností. Konkrétne náhľady o ustrojení hmoty sú historicky podmienené stupňom poznania objektívneho sveta. Každá prírodná veda skúma určité formy hmoty, a preto pojmy jednotlivých foriém hmoty nemôžu zahrňovať celú objektívnu skutočnosť. Pri utváraní prírodovedeckých pojmov jednotlivých druhov hmoty musí sa prírodná veda vždy opierať o dialekticko-materialistický pojem hmoty. Pohyb, priestor, čas, ako je známe, sú základné formy a spôsoby existencie hmoty.

Everett J. Nelson v štúdií o kategórii substancie² zaujímavým spôsobom dovodzuje, že hypotézu substancie treba predpokladať vzhľadom na dynamizmus nachádzajúci sa v skúsenosti. Hovorí, že ak je možné vedecké poznanie, ak také pojmy, ako vec, vlastnosť, príčina, poriadok, zákon, proces, majú objektívny význam v našej interpretácii a poznávaní sveta, potom *kategória substancie je neodmysliteľná ako posledná báza všetkých ostatných kategórií*.

Konkrétna prax, skúsenostné a experimentálne súvislosti, koordinácia množstva vedomových dát a úkonov, prehlbovanie poznatkov a ich zhodnocovanie v každodennom živote nás utvrdzujú v realistickom postoji.

Keby som popieral kategóriu substancie, nemôžem hovoriť ani o neukončenosti poznania, o nevyčerateľnosti hmotných vlastností. Samostatne existujúci materiálny svet je *podmienkou i predmetom* poznania. Dokonca aj spomenutý H. Feigl najnovšie uznal, že aj hežné a oprávnené upotrebovanie indukčívnej pravdepodobnosti predpokladá realistické zmýšľanie.

Možno zhrnúť, že hmotné vlastnosti nie sú separované od samostatne jestvujúcej materiálnej substancie: tieto hmotné vlastnosti, približne správne poznávané vedou, sú *spôsobom* existencie hmoty. Základné formy existencie hmoty uvádza práve filozofický výmer hmoty. Hmotnú substanciu nesmieme teda ponímať ako nepoznateľnú vec o sebe. Filozofické problémy majú gnozeologické i ontologické stránky, a preto marxistickú teóriu odrazu treba rozvíjať v organickom súvisle s ontológiou.

Myslím, že nebude bez úžitku, keď záverom urobím ešte túto terminologickú poznámku. Kedysi som vyslovil mienku, že naše poznatky môžu byť viac-menej adekvátne štruktúre reálnej skutočnosti, no nie už jej *podstate*, že otázku podstaty sveta treba nahradiť otázkou konkrétnych vzťahov. Na vysvetlenie uvádzam, že táto moja nesprávna formulácia skrsla v období, keď vo filozofickom myslení na Slovensku prevládala ešte teologická interpretácia pojmu podstaty a keď ešte nebolo dostatočne ustálené filozofické názvoslovie.

² *The Category of Substance, Philosophy for the Future, New York 1948.*

Vlastnosť pravdivosti výpovede o konkrétnej skutočnosti závisí od stupňa jej adekvácie na skutočnosť. Ak je priliehavosť výpovede všestranne potvrdená praktickým overením, hovoríme, že je vysoko pravdivá. Pravdivosť výpovede o skutočnosti nie je nikdy absolútna, ale je vždy závislá od vývinového stupňa a diferencovania príslušnej praxe.

No prv, než by sme pristúpili k takémuto praktickému overeniu nejakej reálnej výpovede, treba si zistiť, či je konkrétne zmysluplná a aký má konkrétny zmysel. Je to podmienené jej zaradením do príslušnej, nateraz uznávanej teoretickej sústavy konkrétnych poznatkov, Z nej derivujeme jej konkrétny zmysel. Daná výpoveď je teda konkrétne zmysluplná a natoľko je konkrétne zmysluplná, nakoľko ju môžeme vyvodiť z príslušnej sústavy poznatkov alebo z príslušnej oblasti usústavených poznatkov. Okrem toho však ešte musí vyhovovať, ako sa rozumie, platným logickým pravidlám, najčastejšie princípu kontradikcie.

Rozvíjanie pojmového poznania umožňuje vždy hlbšie postihovanie podstatných súvislostí objektívnej skutočnosti. Samou základnou vlastnosťou pojmového poznania je schopnosť zachycovať vzťahy, súvislosti a rozpory objektívnej skutočnosti. Táto schopnosť je výsledkom praxe celých generácií ľudstva. Už z toho plynie, že pojmy tvoria mnohonásobné a zložité členené siete vzájomných súvislostí, tak ako ich tvoria aj sudy, výroky, výpovede. Pojem má obsah len v súvisi s inými pojmami, v spojitosti s vývinom myslenia. Sama definícia daného pojmu je stanovením jeho súvisu s inými pojmami. Aj najabstraktnejšie pojmy vznikajú koniec-koncov na základe zvláštnych, osobitných predmetov a javov, aby napokon odzrkadľovali podstatné vlastnosti, súvislosti a zákonitosti objektívnej skutočnosti. Bez bohatstva konkrétnej skúsenosti a praxe všetko teoretické, pojmové poznanie sa nevyhnutne zvrháva na číre školometstvo a formalizmus. Čo potom v podstate značí individuálny pojem? Vztahuje sa na nejaký určitý predmet alebo udalosť a je zvláštnou jednotou všeobecných a abstraktných pojmov. Zásadne možno povedať, že vede slúži len syntetické používanie pojmov (syntémantika), ako sme to práve načrtli.

Keď sa zaoberáme otázkou pravdivosti vedeckých výpovedí z hľadiska teórie odrazu, nevyhnutne narážame na oblasť viet, ktoré majú vlastnosti líšiace sa od výpovedných viet. Vo filozofii nazývame túto oblasť viet už oddávna analytickými vetami. Tieto vety sa netýkajú *priamo* poznania konkrétnych predmetov a javov, *nevyslovujú nejaký poznatok o danom predmete*, ale rozkladajú, rozvádzajú dané pojmy, definujú ich. Tu nemôžeme už hovoriť o pravých výpovediach o skutočnosti. Hovoríme tu však o špecifických zákonoch myslenia, ktoré sú predmetom formálnej logiky a tvoria oblasť deduktívnej vedy. Analytické vety sa vyznačujú istotou danou definitoricky. Pokiaľ ide o neanalytické (syntetické) výpovede, aj keď sú ony akoľkoľvek dôkladne overené ako pravdivé, ich opak podľa princípov formálnej (dvojhodnotovej) logiky je mysliteľný na rozdiel od analytických viet. Aby som uviedol príklad, ak poviem, že suma uhlov euklidovského trojuholníka je 180° , nie je to výpoveď o objektívnej skutočnosti ani zákon prírody. Je to analytická veta, naprosto bezpečná a absolútne istá. Iný príklad: výrazy „3 + 2“ a „5“ sú synonymné (ekvivalentné) vďaka tomu, že pojmy „2“, „3“, „5“ a „+“ sú tak definované, že uvedená synonymita je dôsledkom významov pripisovaných týmto pojmom. Alebo keď poviem že žiaden šesťdesiatnik nemá len päťdesiat rokov, aj to platí definitóricky. Podobne keď poviem, že zajtra rozkvitne Victoria regia alebo nerozkvitne, nevyslovujem empirickú (syntetickú) výpoveď. Ale: výpoveď „dnes je zima alebo

teplo“ je tautologická v bivalentnej logike, ale je syntetická v polyvalentnej logike. Bezpečnosť analytických viet je teda evidentná každému človeku, ktorý nadobudol schopnosť logicky myslieť; ešte uvediem príklad dvojmiestneho predikátu: „Ak je *O* rodičom, potom je *S* potomkom *O*.“ I to je evidentné okamžite. Analytická veta nepodáva teda faktové informácie, nemá priamy empirický obsah.³ Formálnologické operácie sa zaoberajú v základe len transformovaním empiricky získaných poznatkov. Formálnologické princípy a vety nie sú konkrétnymi výpoveďmi, sú analytické, inštrumentálne.

Avšak od dejín ľudského poznania závisí aj utváranie logických foriem. Samy všeobecné pojmy formálnej logiky, ako konzekvencia, valencia, celá štruktúra tejto logiky je určená povahou filozofických kategórií, ich vývinovým stupňom. Logika má inštrumentálnu funkciu vo vedeckom poznaní, no musí to byť inštrument diferencovaný primeraným spôsobom pre potreby konkrétneho vedeckého výskumu. Tieto potreby koniec-koncov vplyvajú na utváranie takých či onakých deduktívnych pravidiel. Formálnologické zákony a vzťahy nie sú pravými výpoveďmi o objektívnej skutočnosti, vždy sú určitými sústavami analytických vzťahov, no súčasne povaha daného deduktívneho systému ako celku je determinovaná štruktúrou objektívnej skutočnosti.

Naproti tomu dialektika ako veda o zákonoch pohybu, dialektická metóda je neanalytickej povahy. Vedecká dialektika odzrkadľuje a reprodukuje najvšeobecnejšie a najvlastnejšie zákonitosti pohybu konkrétneho sveta. Materialistickou dialektickou metódou môžeme hlboko a priliehavo vniknúť do poznania protirečivosti samej podstaty vecí a javov.

Objektívna skutočnosť určuje v poslednej inštancii zásadný spôsob prístupu k jej adekvátnemu poznaniu a pretváraniu. Zachovávať metódy dialektiky ako najvšeobecnejšej metódy vedeckého bádania musíme preto, lebo dialektické zákonitosti sú najvšeobecnejšie a najpodstatnejšie zákony diania v reálnom svete.

9. FORMA A OBSAH

Často diskutovanou otázkou je dnes aj vzťah formy a obsahu vo vede a najmä v umení. Aj tu je potrebné problém si najprv filozoficky ozrejmiť.

Celkom v krátkosti možno povedať, že hmota nie je vo svojej podstate amorfná a že jej vnútorné dialektické a dynamické zákonitosti tvoria formu pohybu hmoty. Zásadne teda platí, že forma vyjadruje spôsob existencie hmoty, že forma vyjadruje materiálny obsah, že forma je obsažná. Dobre vraví Lenin, že hmota je jednota podkladu a podloženého, pričom sa dovoľáva Heglovej formulácie, že sa nemožno pýtať, ako forma pristupuje k podstate, lebo forma je len presvecovaním podstaty v sebe samej.

Niekedy sa vraví, že obsah si určuje formu, že nový objektívny obsah si vyžaduje novú objektívnu formu. Vo svetle práve povedaného treba to rozumieť tak, že obsahovo-formová zmena určitej oblasti skutočnosti (napr. zmena vo výrobných vzťahoch) si vyžaduje príslušnú obsahovo-formovú zmenu v inej oblasti skutočnosti, s ktorou nejakým spôsobom organicky súvisí (v tomto prípade povedzme v oblasti sústavy práva). Vo svetle práve povedaného ďalej platí, že obsahová (a teda zároveň

³ Por. Hempel C. G., *On the Nature of Mathematical Truth*, American Mathematical Monthly 52, 1945.

formová) zmena určitej štruktúry objektívnej skutočnosti determinuje významovú (obsahovú) zmenu danej zložky tejto štruktúry, aj keď táto zložka ostala prípadne bez zmeny. Keď je však daná zložka rezistentná voči takejto významovej zmene, vtedy ju treba nahradiť.

Inokedy sa zasa zamieňa objektívna a subjektívna stránka problému. Musíme však presne rozlišovať objektívnu formu, ktorá označuje spôsob objektívnej existencie (napr. určitý objektívny, správnejšie povedané, objektový reálny zákon), a subjektívny, pojmový odraz objektívneho zákona (zodpovedajúci vedecký zákon), ktorý má pochopiteľne tiež svoj formový výraz. A tu sa vynoruje problém adekvátnosti myšlienkového odrazu k objektívnej skutočnosti. Vieme, že užším zmyslom vedeckého vývinu je dobývať sa do podstaty objektu a snažiť sa ho pojmové zachytiť čo najvernejšie. To však nejde bez toho, že by sa v určitých historických situáciách neobjavoval rozpor medzi novým objektívnym obsahom a starou ideovou formou.

Obsah teda *nemôže* jestvovať mimo svojej formy. A predsa sa na stránkach našej tlače veľmi často stretávame s metafyzickými úvahami o akýchsi vyhovujúcich formách, ktoré si vraj vyžadujú iba vhodnú „obsahovú náplň“. Konkrétnejšie povedané, napr. v rozpravách o úlohe formy a obsahu v umení hovorí sa neraz o umeleckej forme, ktorá si vraj vyžaduje ešte vhodnú obsahovú a ideovú náplň, ak máme hovoriť o skutočnom umení.

Avšak aj v umení platí, že forma je obsahová.

Ak vo vede vytýkame vulgárny empirizmus, v umení zazlievame pseudorealistickej a naturalistickej opis. Pritom nesmieme zamieňať *námet a obsah*. Z dobrého námetu nerезultuje automaticky dobrý obsah. Skutočne pokrokové umenie môže rozvíjať len umelec nadaný novátorskou obrazotvornosťou a schopný prenikať do konkrétnej protirečivej skutočnosti, ako aj poňat' vývinové tendencie umenia a spoločnosti.

Mnohé svetové diela umenia, ktoré prenikavo zasiahli do kultúrneho vývinu, sprvu sa hodnotili ako formalistické, pretože nezodpovedali nediferencovaným a skromným nárokom ľudí. Treba poznamenať, že naozaj formalistické je také umenie, ktoré sa *odtrháva od ženicích síl spoločenského vývinu*, uzaviera sa do seba a napokon zahŕňa.

Vo sfére kultúrnej politiky je pre sociálnu reakciu ďaleko účinnejšia a víťajšia pseudorealistickej literatúra, divadlo, hudba, výtvarné umenie atď. Treba orientovať a rozvíjať kultúrnu politiku tak, aby aj náročné umelecké diela nachádzali prístup k širokým masám. Hlboké vnímanie umeleckého diela predpokladá sústavné kultivovanie našich zmyslov, nášho čítania, umeleckého vnímania a inteligencie na najlepších vzoroch svetového umenia.

Príležitostne sme už poukázali na demagógiu, aká sa rozpútala v nedávnych rokoch s heslom boja proti formalizmu. Týmto heslom označovali mnohí nedostatočne vzdelaní ľudia často aj všetko skutočné novátorstvo v jednotlivých umeleckých oblastiach a jedným dychom vydávali za priameho predchodcu socialistického realizmu neraz aj vyložený naturalizmus a pseudoumelecký gýč, ako aj „realizmus“ ešte nedávno posluhujúci sociálnej reakcii. Na stránkach českej tlače sa nedávno konštatovalo, že v období prvej republiky tvorili vnútornú diskusiu v radoch pokrokového kultúrneho frontu nie takéto realizmus a socialistický realizmus, ale naopak: surrealizmus a socialistický realizmus.

V posledných rokoch sa u nás javil ako veľmi naliehavý rozbor otázky boja dvoch teoretických línií v dejinách filozofie v súvisi s politickým bojom progresívnych a reakčných spoločenských síl.

Pokiaľ ide o hodnotenie materializmu a idealizmu v dejinách, o ich úlohu v spoločenskotriednom záporení, treba rozlišovať medzi tým, ako sa prejavovali vo svojej všeobecnej historickej tendencii a akú spoločenskotriednu úlohu zohrali v daných historických situáciách. Pokiaľ ide o túto špecifikáciu, je veľa dokladov, že reakčné triedy sa neraz spájali s materializmom proti pokroku a naopak. Engels hovorí napr. aj o dialektickej a metafyzickej línií v dejinách filozofie. Fakt je, že aj keď idealistická filozofia v podstate najlepšie vyhovuje reakčným triedam, pokrokové triedy v dejinách neraz vyjadrovali svoje záujmy v prvkoch idealistickej filozofie. Prostoduchí ľudoví myslitelia v dejinách neraz motivovali náboženskou mystikou zavrhovanie útlaku a vykorisťovania. Fakt je tiež, že ak bolo ideologickou zbraňou proti feudalizmu kedysi aj náboženstvo, potom feudálna reakcia neraz využila vo svojom záujme dokonca aj materializmus. Musíme rozlišovať aj stupne idealistického nazerania: idealistické náhľady na spoločnosť u francúzskych materialistov a vtedajší oficiálny teologický a teologizujúci idealizmus. Lenin rozlišoval „rozumný idealizmus, ktorý je vedeckému materializmu bližší ako vulgárny materializmus. Tieto vývody platia, aj keď uvážime, že sa v niektorých prípadoch v dejinách politická aktivita rozvíjala iba *pod kepienkom* idealistických hesiel, do ktorých sa halil iný politicko-triedny obsah. Ak pozorne nenanalyzujeme konkrétny historický materiál, ľahko skĺzneme do schematizmu pri interpretácii dejinných udalostí.

Pokiaľ ide o epochu vystúpenia revolučného proletariátu, myslím, že nanajvýš presnú analýzu pojmov pokroku a reakcie podal Lenin. Preto je potrebné v duchu Lenina rozlišovať ľud ako sociálno-ekonomickú kategóriu z hľadiska protikladu práce a vykorisťovania a ako politickú kategóriu, kde ide o všeobecne demokratické úlohy. Významný a bystrý príspevok k analýze pojmu ľudu je aj od Mao Ce-Tuna v prejave o správnom riešení rozporov vo vnútri ľudu, kde ukázal, ako má pojem ľudu rôzny význam v rôznych krajinách i v rôznych historických obdobiach. V tejto súvislosti si treba všimnúť aj to, že jestvujú rôzne *stupne* medzi antagonistickými a neantagonistickými protikladmi a že sa tieto dva póly protikladov môžu aj zmieňať pri zmene historických podmienok.

Pojmom reakčný označoval Lenin po prvé zhodu subjektívneho a objektívneho obsahu snáh predstaviteľov daného reakčného smeru, prípadne protipokrokovost objektívneho významu danej idey, aj keď úmysel jej nositeľa bol rozdielny, a po druhé — čo je zvlášť dôležité — označoval niektoré idey ako reakčné z hľadiska úloh revolučného proletariátu, ale ako pokrokové z hľadiska všeobecne demokratických úloh v určitej historickej etape. Ak po zásluže hodnotíme Leninov odkaz ako dielo tvorivého marxistu, je to preto, že pri všetkej principiálnosti marxizmus neponímal ako systém poučiek mimo času a priestoru. Sám trval na tom a predchádzal príkladom, aby sa pri rozbere hociktorej sociálnej otázky prizeralo na jej zaradenie do daného historického rámca. Negligovanie tohto postulátu, nedbanie na všetky významné stránky daného javu a jeho širšie súvislosti i historické podmienky je v skutočnosti metafyzickým prístupom k nemu. Takýmto metafyzickým spôsobom sa v posledných rokoch a mesiacoch prizeralo neraz aj na činnosť slovenskej pokrokovej inteligencie v uplynulých desaťročiach. Tieto otázky sme už podrobnejšie analyzovali pri iných príležitostiach. Tu len zhrniem túto otázku niekoľkými

slovami. Slovenská pokroková inteligencia z čias pred vypuknutím druhej svetovej vojny a v období tzv. slovenského štátu, aj keď v mnohom podliehala idealizmu, aj keď si osvojila v prvých rokoch iba niektoré prvky vedeckého svetonáhľadu, svojím bojom proti panujúcemu tmárstvu a mystike, zdôrazňovaním požiadavky vedeckej objektivity, platnosti vedeckých zákonov atď. zohrala v daných podmienkach relatívne pokrokovú úlohu. Isteže boli rozpory v jej činnosti, no v prvom rade treba prizerať na to, čo je pre ňu celkovo charakteristické, na jej *vývinové smerovanie*, a to najmä v časoch vystupňovaného fašizmu. Myslím, že z týchto dôvodov platí pre ňu viac ako úplne leninské kritérium pokrokovosti z hľadiska všeobecne demokratických úloh. Ba dokonca sa odvažujem tvrdiť, že v atmosfére mystiky a povier zohráva relatívne progresívnu spoločenskú úlohu aj vedecký objektivismus a pozitivizmus.

Nesmieme zabúdať, že na rozdiel od všetkých existujúcich filozofických prúdov je marxistická filozofia jedinou vedeckou filozofiou vo svojej podstate. Pri svojom vzniku a ďalšom utváraní si kriticky osvojovala a spracúvala všetky pozoruhodné vedecké podnety a objavy celej histórie ľudstva. A ľudské myslenie dodnes prináša mnohé pozoruhodné parciálne poznatky, ktoré skrsajú aj mimo vlastnej oblasti marxistickej filozofie a vedy a ktoré je táto filozofia ako v podstate jediná vedecká filozofia povinná si kriticky osvojovať a ďalej rozvíjať.

Dejiny filozofie nie sú významné iba z hľadiska vývinu ľudského poznania, ale aj z hľadiska všeobecných dejín. Všetko filozofické myslenie v dejinách bolo zákonným výsledkom ideovej aktivity spoločenských tried v daných historických podmienkach. Treba si všimnúť, že v dejinách filozofie sa okrem boja ideí stretávame aj s ich vzájomným pôsobením. V samom záujme rozvoja vedeckého materializmu, v záujme správneho chápania spoločenskej funkcie filozofie v histórii je nevyhnutné sledovať obidve teoretické línie v dejinách filozofie a ich zápolenie.

11. K OTÁZKE STRANICKOSTI VEDY

Ako je známe, produktom a orgánom ľudskej práce je aj vedomie, poznanie, myslenie. *Vedomá* aktivita ľudí je teda dôležitou *zložkou spoločenských zákonitostí*, celého historického procesu a významným spôsobom sa uplatňuje pri riešení problémov a rozporov skrsajúcich zo spoločenskej praxe. Utváranie tejto vedomej aktivity je v samom základe determinované objektívnou realitou, ktorá sama sa však vzápätí premieňa jej zásahmi.

Súbežne so vzostupom vedomej aktivity ľudí ľudské konanie postupne stráca charakter živelnosti, a to tým viac, čím dôkladnejšie si človek ako príslušník pokrokovej triedy osvojuje objektívne zákonitosti a je schopný a ochotný podľa nich aj uvedomele konať. Slobodu konania treba chápať ako *spoločenskú slobodu určitej etapy* dejinného vývinu. Subjektivismus a voluntarizmus spočíva v tom, že vyhlasuje slobodu za úplnú nezávislosť konania od zákonnej determinovanosti.

Treba konštatovať, že význam praxe pre teóriu sa často aj vulgarizuje. Dôležitou zákonnou stránkou skutočne vedeckého poznania je *predstihovanie spoločenskej praxe*. Touto vlastnosťou sa vyznačuje práve marxistická teória spoločenského vývinu na rozdiel od iných koncepcií, ktoré nie sú schopné anticipovať priebeh *podstatných zákonitostí* spoločenského vývinu. No touto vlastnosťou sa musí vyznačovať všetko *skutočne* vedecké myslenie. Je známe, že mnohé teoretické koncepcie v rôznych oblastiach vedy — ktoré sa objavili nie bez praktických podnetov — sa

spôčiatku javili ako sterilné a len neskoršie sa uplatnili v praxi. Ako príklad možno uviesť neeuclidovskú geometriu alebo teóriu množín. Aj moderná symbolická logika sa len po dlhšom čase začala využívať v matematickej axiomatike, v teórii pravdepodobnosti, v teoretickej fyzike alebo v poslednom čase v praktických aplikáciách kybernetiky.

Ak však upozorňujeme na dôležitosť teoretického predstihu vo vede, tým nijako nechceme poprieť základnú poučku marxizmu, že rozvoj vedy je koniec-koncov určený praxou. Veda sa rozvíja a obohacuje prehlbovaním praktického konania. Vedu i filozofiu rozvíjame vlastne len preto, aby sme prispeli k zmene a vývinu objektívnej skutočnosti.

Je žiadúce, aby najmä spoločenské vedy boli oveľa kritickejšie, aby ďalej rozvíjali metodológiu svojich disciplín, aby si vo väčšej miere všímali novovznikajúce javy v súčasnej spoločnosti, aby sa opierali o výskum konkrétneho materiálu, aby riešili úlohy vyplývajúce z objektívnych podmienok a nerozmeľňovali poučky klasikov marxizmu-leninizmu alebo tézy súčasných politických dejateľov. Socializmus sa nemôže rozvíjať bez tvorivej vedy, bez prehlbovania a skvalitňovania vedeckej práce zameranej na významné problémy.

Uvideli sme, že veda nie je spontánnym produktom ľudského myslenia, že sama vedomá aktivita ľudí je podnecovaná objektívnymi podmienkami. Veda je koniec-koncov výsledkom spoločenských síl, ktorým nejakým spôsobom slúži. Právom možno konštatovať, že služba pokrokovej triede vždy bola na osoh aj vedeckému poznaniu samému.

Občas sa vyslovujú pochybnosti, či uvedomelá marxistická inteligencia rozvíja marxistické teoretické myslenie. Je nepochybné, že robotnícka trieda spontánne neutvára marxistickú vedeckú teóriu a že ju rozvíjajú teoretickí pracovníci, ktorí sa stotožnili so sociálnou platformou robotníckej triedy. V opačnom prípade by marxistickej inteligencii pripadala iba úloha apologetov. Ako zásadne nemožno rozvíjať vedeckú teóriu bez organického spojenia s praxou (napr. experimentálnou), tak nemožno rozvíjať socialistickú teóriu bez hlbokej účasti v revolučnom hnutí. Lenin pokladal za najväčšiu silu marxistickej teórie, že spája vedeckosť s revolučnosťou, a sám uvádzal za príklad Marxa. Je vôbec ideálom, keď príslušné spoločenskovedné disciplíny rozvíjajú teoretickí pracovníci, ktorí sa živo zúčastňujú politického života; napr. vedecký socializmus vyžaduje pre svoj rozvoj mimoriadne mnoho bezprostredných aktuálnych impulzov a skúseností z politicko-spoločenskej praxe. Epochálne objavy marxistickej teórie urobili geniálni vedci, ktorí boli plne vo víre praktického revolučného hnutia. Preto je potrebné, aby sa vedeckí pracovníci neuzavierali hermeticky do svojich pracovni a aby boli spojení navzájom i s praktickým životom. Celkový vývinový stupeň vedy a jej spoločenská funkcia si to dnes priam kategoricky vyžaduje od každého vedca. Účasť na praktickom pretváraní života umožňuje hlbšie poznanie skôr ako len dezinteresované pozorovanie. Spoločenská veda, ktorá sa postavila na stanovisko triedy, ktorej záujmy splyvajú s objektívnymi záujmami celého ľudstva, na postać robotníckej triedy, je schopná rozvíjať vedecké poznatky odzrkadľujúce čo najpriliehavšie objektívnu skutočnosť v jej vývinovom smerovaní. Toto konštatovanie sa týka aj prírodných vied potiaľ, pokiaľ ony súvisia prostredníctvom nadstavby s praxou triedneho boja.

Straníckosť marxistickej vedy spočíva predovšetkým v tom, že rešpektuje epochálne objavy klasikov marxizmu-leninizmu, ktorí položili základy vedy o spoločnosti. Rešpektuje ich ako všeobecné a metodologické direktívy tvorivej práce. Aj väčšina buržoázných vedcov vychádza z nejakej ideovej platformy a v tom zmysle

je ich aktivita určitým spôsobom determinovaná a teda nie ľubovoľná. Marxistická straníckosť vedy neznačí teda nič iného ako zotrvávanie pri bádateľskej práci na pozíciách pokrokovej triedy a na platforme principiálnych poučiek marxizmu-leninizmu. Straníckosť marxistickej vedy je aj v tom, že si ona osvojuje zmysel výstavby socializmu, organizovanej a inšpirovanej komunistickou stranou. Straníckosť vedy teda neimplikuje nejaké administratívne zasahovanie do vnútorných otázok jednotlivých vedeckých odborov. Z ideovej vyspelosti samej už vyplýva, že vedeckí pracovníci ochotne prijímajú za svoje základné úlohy vedeckovýskumnej činnosti, ktoré vyvierajú z potrieb a záujmov hospodárskej a kultúrnej výstavby.

12. DOGMATIZMUS VO VEDE

Spoločenské vedy majú u nás oproti prírodným vedám síce staršiu tradíciu, jednako museli prejsť v uplynulom desaťročí oveľa väčším teoretickým a metodologickým prevratom ako prírodné vedy. V období po februári 1948 bolo si treba osvojiť najprv základy vedeckého svetonázoru, nedostatočne sa ešte ovládala marxistická metóda vedeckého bádania. Niet divu, že sa metafyzicky traktovali a vyznávali všeobecné marxistické poučky, že sa prejavila nedostatočná schopnosť apercipovať konkrétnu a zákonitú protirečivosť vyvíjajúcej sa spoločenskej reality, že sme sa stretávali s prejavmi absolutistického ponímania a riešenia nastoľovaných úloh, že sa vytrhávali jednotlivé momenty zo zložitej skutočnosti atď. Také boli dôsledky nedostatočnej ideovej vyspelosti a nedostatočného ovládania takej náročnej vedy, ako je marxisticko-leninská veda.

Ak sa takto nevyhnutne vyznačovala prvá etapa vývinu našej novej kultúry, pretože to celkom zákonite vyvieralo z nevyspelosti nastupujúcich teoretických a ideologických kádrov, skutočnosť, že prejavy dogmatizmu sa objavovali aj v skorších rokoch, vyplývala — stručne povedané — z atmosféry kultu osobnosti. Napríklad prácu v niektorých spoločenských vedách značne brzdili rozširčné predstavy, že ju môžu naozaj tvorivo rozvíjať len výnimočne nadané a vynikajúce osobnosti, zatiaľ čo širokým kádrom spoločenskovedných pracovníkov pripadá iba úloha parafrázovať ich výroky. Ako dôsledok toho sa niektoré naše spoločenskovedné disciplíny — do istej miery aj prírodovedné — obmedzovali príliš často na rozvádzanie výrokov vynikajúcich osobností, oficiálnych prejavov atď. A naša veda mala a má pred sebou nesmierne mnoho úloh, ktorých riešenie musí prenikavo zasahovať do nášho školstva, osvety, kultúry a pod. Naša veda isteže musí dbať na generálne smernice marxizmu-leninizmu. To však neznamená obmedzovať sa na výroky vynikajúcich osobností namiesto tvorivej vedeckej práce.

V atmosfére kultu osobnosti a v dôsledku niektorých administratívnych zásahov sa niekedy povážlivo hatila pozitívna iniciatíva tvorivých pracovníkov. Pritom, pravda, nesmieme zabúdať, že podmienky pre vedeckú prácu v ľudovodemokratickom spoločenskom zriadení sú neporovnateľne priaznivejšie než za kapitalistickej minulosti. Stalo sa, že i niektoré dôležité vedecké objavy sa vyhlasovali za nezlučiteľné so skutočnou vedou a s dialektickým materializmom. Týka sa to napr. teórie relativity, vzťahuje sa to donedávna napr. na kybernetiku. Wienerova téza, že živé organizmy sú ostrovmi organizovanosti v prostredí neživej hmoty a že sa vyznačujú zmenšovaním entropie, pokladala sa za nevedeckú predovšetkým preto, že ju vyznávali aj niektoré smery vitalistickej biológie.

Veľmi často je to neovládanie dialektiky a nepoznanie konkrétneho materiálu,

z čoho vyvíera zabsolutizovanie určitých relatívnych, dobove a miestne platných poznatkov. Dogmatizmus je preto aj negáciou dialektiky, je metafyzikou a odporuje samému duchu marxizmu-leninizmu.

Nesmieme sa domnievať, že veda bude plniť svoje budovateľské poslanie, keď sa bude vedecká činnosť krok za krokom zaisťovať administratívnymi opatreniami, keď sa bude plánovať každý vedecký objav a keď sa bude byrokratickými opatreniami nahradzovať plodný ideový vplyv a teoretický kvas. Pritom je zrejme, že plodným ideovým vplyvom možno pôsobiť, len keď príslušné idey skrsajú z hlbokého tvorboru konkrétnej protirečivej problematiky. Plodný ideový vplyv vynikajúcej tvorivej osobnosti spočíva v tom, že takáto osobnosť je organicky spätá so skutočnosťou, že prenikavo a pohotovo rieši naliehavé úlohy a ukazuje v hlavných črtách cestu vpred.

Možno pobadať, že dogmatizmus v otázkach vedeckého socializmu *vyvoláva revizionistické nálady* práve tak, ako napr. vulgárny materializmus zvykne vyústiť do fyzikálneho idealizmu.

Avšak boj proti dogmatizmu sa nesmie zvrhnúť na bezzásadovosť. Nesmieme zabúdať, že spoločenské vedy majú triedny charakter. Robotnícka trieda má objektivne podmienený záujem na tom, aby čo najpresnejšie poznala dejinný proces a vyvodila z toho praktické závery. Preto čo je v generálnej línii svetonázoru tejto triedy, je aj v záujme rozvoja spoločenských vied. Zároveň neslobodno zabúdať, že jednotlivé oblasti spoločenských vied nie sú rovnako úzko a bezprostredne spojené s politikou a triednym bojom.

Revizionizmus sa rozchádza s marxistickou teóriou a je v podstate vulgárnym empirizmom. K tomuto rozchodu dochádza okrem rôznych spoločenskotriednych motívov veľmi často aj vplyvom autoritárstva a kultu osobnosti. Čítame občas, že revizionisti sa maskujú heslom boja proti dogmatizmu. Na druhej strane však dogmatici sa snažia uplatňovať svoju hegemoniu — napr. v oblasti spoločenských vied — poukazovaním na to, že bojom proti dogmatizmu riskujeme skĺznutie na revizionistické pozície. Som presvedčený, že práve v oblasti vedy je dogmatizmus najnebezpečnejším nepriateľom a že hatí každú skutočne tvorivú vedeckú prácu.

Skutočná marxistická spoločenská veda nesmie byť pragmatická, ako je pseudo-marxizmus, ale musí dbať na vnútornú dialektiku svojho odboru a súčasne spracúvať významné javy sociálno-politickej a kultúrnej praxe. Náležitý teoretický rozvoj vedy poskytuje skutočnú pomoc budovateľskej praxi a umožňuje vyhnúť sa improvizácii, jednostrannosti a živelnosti. V uplynulých rokoch sa často a neprávom vystríhalo pred štúdiom teoretických otázok z obavy pred odtrhnutím od skutočnosti. Ak majú spoločenské vedy vykonávať svoje poslanie čo najlepšie a účinne pomáhať našej výstavbe a kultúre, musia sústavne analyzovať aj mnohé zásadné teoretické otázky. V opačnom prípade sa nevyhneme nebezpečenstvu úzkeho a plytkého praktikizmu, podliehaniu heslu dňa. Nie je náhoda, že Lenin si pri všetkej mnohostrannej revolučnej činnosti vždy našiel čas pre teoretické štúdium a pripisoval mu veľký význam.

Správne usmerňovanie vedeckej práce musí byť podložené hlbokou ideovosťou. Nestačí iba rešpektovať poučky marxizmu-leninizmu a brať ich na vedomie, ale treba ich vždy hlbšie ponímať. Napríklad nestačí tiež vziať dokumenty strany iba na známosť, ale je potrebné zvážiť aj ich teoretické a praktické dôvody.

Pri tvorivom rozvíjaní marxistickej filozofie a vedy musíme vychádzať z principiálnych poučiek marxizmu-leninizmu, jeho základných teoretických a metodologických pilierov, ktoré sú výsledkami kritického spracovania skúseností celého ľudstva a všetkých dôb. Až vznikom marxistickej filozofie môžeme hovoriť o vede

o spoločnosti. Konkrétne poznatky jednotlivých vedných odvetví majú v tejto filozofii svoju zásadnú teoretickú platformu. Tvorivá vedecká práca nemôže byť v nesúlade s marxistickou teóriou. Ani osvetovú prácu nemôžeme správne rozvíjať, ak nie sme na žiadúcej teoretickej výške a ak dôkladne neanalyzujeme konkrétne javy a problémy nášho života a vývinu. Napríklad aktuálne otázky vedeckého socializmu môžeme úspešne riešiť iba s podmienkou, že dobre ovládame marxistickú teóriu a metódu pri dôkladnej orientovanosti v súčasnej vedeckej, kultúrnej a spoločenskej problematike.

Svetonázorové a metodologické predpoklady vedeckého skúmania je potrebné si osvojovať v súvisi s odbornou prácou a praxou, pretože izolovane ponímané a osvojované teoretické poznatky z dialektického materializmu musia mať za následok nemarxistický a metafyzický prístup k vlastnej konkrétnej práci. Ovládnutie marxistickej teórie sa nemôže hodnotiť podľa holej knižnej erudície, ale na základe schopnosti jej aplikácie v tvorivej vedeckej práci.

Pre tvorivý rozvoj vedy a zároveň pre výrazný spoločenský profit výsledkov vedeckého bádania má nesmierny význam hlboké osvojenie vedeckého svetonázoru, svetonázoru robotníckej triedy a z toho plynúce pracovné zanieťenie a vedomie spoločenskej zodpovednosti. Pre rozvoj tvorivej vedeckej činnosti má značný význam aj správne chápanie vzťahu medzi vedou a výstavbou socializmu, chápanie politiky strany, podstaty triedneho boja i otázok medzinárodnej politiky.